

Олег ВОРОНКО
(Чернігів, Україна)

**Підсумки загальних переписів
населення 1959–2001 рр.
як джерело вивчення
регіональних етнічних
процесів в Україні**

Важливе місце у системі аналізу суспільного розвитку повинно відводитись дослідженню етнічної проблематики. Особливу роль у формуванні основних якісних характеристик суспільства відіграють етнодемографічні та етносоціальні процеси, усвідомлення взаємозв'язку та взаємозалежності між якими повинно посприяти появі комплексних суспільствознавчих досліджень. Лише за такої умови буде поглиблено аналітичність наукового пошуку та розширено діапазон вивчення причинно-наслідкових зв'язків між сучасними кризовими явищами в українському суспільстві.

За складом мешканців Україна являє собою багатонаціональну країну. Тому ґрунтовне вивчення динаміки чисельності населення, формування його статево-вікового складу, змін у структурі професійно-галузевої зайнятості передбачає першочерговий аналіз етнодемографічних та етносоціальних процесів. Специфіка сучасного їх стану визначалася передусім тими змінами, які відбулися в структурі українського суспільства протягом другої половини ХХ ст., що обумовлює хронологічні межі запропонованої наукової розвідки. Досліджуваний період більш чітко визначається датами проведення вітчизняних загальних переписів населення 1959 і 2001 рр., статистичні дані яких, разом з відомостями переписів 1970, 1979 та 1989 рр., є основним джерелом для аналізу динаміки етнодемографічної та етносоціальної структури населення України.

Загалом історії розвитку основних етнічних груп України та її регіонів у вітчизняній історіографії приділялося багато уваги як за радянських часів, так і зараз. Написано чимало наукових праць, які вичерпно інформують з питань історії заселення української території

представниками різних етносів [6; 7; 13; 14; 15; 19; 24; 30; 32], особливостей їх географічного розміщення [8; 23; 26], визначальних рис їх етнокультурного розвитку [1; 11; 31; 45; 46] тощо.

В останні десятиліття порівняно активно вивчалися окремі етапи етнодемографічного розвитку України та її регіонів [10; 16-18; 46]. Втім, за поодинокими винятками [18; 39; 51], загальноукраїнські етнодемографічні процеси характеризувалися лише в якості ілюстрацій до загальної картини суспільного розвитку. Епізодичністю відрізняється й дослідження проблем формування соціального складу та професійно-галузевої зайнятості різних етнічних груп в Україні та її регіонах [28; 25]. Майже відсутні у вітчизняній історіографії комплексні праці, в яких зазначені проблеми етнодемографічного та етносоціального змісту вивчалися б у взаємозв'язку та взаємозалежності. Відповідно мало затребуваним залишається статистичний матеріал загальних переписів населення, який повинен бути основою джерельної бази подібних досліджень.

Першим здійснив комплексне етнодемографічне та етносоціальне дослідження населення УРСР повоєнного періоду провідний український вчений-етнолог, чл.-кор. АН України В.І. Наулко [32-34]. У монографіях науковця надано не тільки детальну інформацію про історію розселення різних етносів на українських теренах, але й приділено належну увагу аналізу етнодемографічних, етносоціальних та етнокультурних зрушень в УРСР періоду 1950–1970-х рр. В цілому праці вченого можуть слугувати методологічним зразком етнологічних досліджень.

Сучасних досліджень, присвячених взаємопов'язаному аналізу етнодемографічних та етносоціальних процесів УРСР 1960–1980-х рр. [12; 42; 43], існує мало, до того ж всі вони виконані або в галузевому, або в регіональному розрізах. Винятком можуть слугувати докторська дисертація С.М. Тимченка і кандидатські дисертації Л.І. Полякової, І.В. Субботіної, а також монографія Б. Кравченка [9; 41; 48; 49]. І досі залишається актуальною проблемою здійснення взаємопов'язаного аналізу питань етнодемографічного та етносоціального змісту щодо регіонів УРСР та незалежної України: спроби вирішення цього важливого наукового завдання на рівні ґрунтовних досліджень є поодинокими [39; 48], дещо інтенсивніше вивчається вказана тематика на рівні наукових статей [10; 47].

Основні ускладнення щодо реалізації комплексних ретроспективних досліджень у зазначеному контексті скоріш за все виникають вна-

слідок необхідності опанування методологією міждисциплінарних наукових пошуків, що передбачає врахування предметних сфер вивчення історії, демографії, етнології, соціології, економіки, географії. Вже існують такі сфери прикладання відповідних аналітичних зусиль, як історична демографія, етнодемографія, етносоціологія, історична соціологія. Як правило, подібні дослідження потребують ретельного опрацювання значної за обсягом статистичної джерельної бази (у першу чергу – підсумкових даних загальних переписів населення), а така необхідність являє собою визначальну перешкоду на шляху до активізації розробки зазначених наукових проблем (робота з величезним комплексом статистичної інформації є надзвичайно трудомісткою і, відповідно, небажаною для науковців).

Вкрай мало дослідницької уваги приділялося характеристиці джерелознавчого напрямку проблеми. З перерахованих наукових праць ретельний аналіз історичних джерел властивий тільки дисертаційним дослідженням, що є логічним наслідком дотримання вимог до змісту дисертацій. Втім, найбільш повною є презентація комплексу джерел, здатних забезпечити належною інформацією вивчення етнодемографічних та етносоціальних процесів на регіональному рівні лише у декількох дисертаційних дослідженнях [47; 48]. Основним підсумком аналітичної діяльності у такому контексті є висновок про незамінність даних загальних переписів населення як базового статистичного джерела для вивчення змін у структурі суспільства.

Питання незамінності підсумків загальних переписів населення як найбільш репрезентативного комплексу статистичних даних у контексті висвітлення основних тенденцій етнодемографічних та етносоціальних процесів потребує конкретизації. Слід зазначити, що всі загальні переписи населення, які проводилися в Україні з 1959 по 2001 рр. методологічно базувалися на світовому досвіді проведення переписів та на попередніх вітчизняних програмних розробках.

В архівних справах можна віднайти документи Статистичної комісії ООН з вичерпною інформацією про особливості методології та методики здійснення переписів у різних країнах. Так, у справах 582-го фонду Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (*дали* ЦДАВО України) містяться відомості щодо методичних та методологічних вимог проведення переписів населення [50]. Відповідні рекомендації за міжнародними стандартами передусім надані в документах Статистичної комісії ООН (“Вопросник по пере-

писи населення 1970 г.” та “Принципы и рекомендации к переписи населения” зразку 1967 р.). Важливу роль у розвитку вітчизняної переписної справи відіграло вдосконалення традиційних засад проведення переписів населення в СРСР (зокрема, Всесоюзного перепису 1926 р., який за основними параметрами розробки та публікації матеріалів визнаний унікальним).

Підготовка програмних документів першого Всеукраїнського перепису 2001 р. також готувалися за існуючими зразками. Детальна характеристика загальних вимог щодо здійснення цього статистичного обстеження населення надана в “Інструкції щодо проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 р. і заповнення переписної документації”, затвердженій Держкомстатом України 31 липня 2001 р. Серед інших переписних формулярів, з огляду на етнодемографічні та етносоціальні процеси, необхідно виокремити “Переписний лист”, питання якого враховували необхідність одержання інформації про стать, вік, місце проживання, сімейні характеристики, етнічну приналежність, заняття, положення в занятті, джерела засобів існування та освіти респондентів. Одержана у такий спосіб інформація стосувалася всього наявного населення України та її регіонів. Не викликає сумнівів той факт, що внаслідок ідентичності методологічних засад підготовки запитань переписних листів вітчизняних переписів 1959–2001 рр. перелік питань етнодемографічного та етносоціального змісту, які можна вивчати у ретроспективному плані за даними переписів є значним.

Як правило при розробці матеріалів перепису і підготовці підсумкової публікації в основі лежав адміністративно-територіальний критерій. Наприклад, за програмою Всеукраїнського перепису 2001 р. розробка переписних даних охоплювала 24 області та Автономну Республіку Крим. Окремо надавалася інформація по Севастопольській міськраді та місту Києву. Такий підхід дозволяє дослідити визначальні тенденції етнодемографічного та етносоціального розвитку кожного регіону. Понад те, дослідження особливостей вказаних суспільних процесів у значному часовому інтервалі (з 1959 по 2001 рр.) надає підстави для виокремлення відповідних за переліком ознак регіонів в Україні.

У контексті проблеми даного дослідження необхідно зазначити, що важливою складовою програм загальних переписів населення є принципи розподілу населення на міське і сільське. Програмні положення Всеукраїнського перепису 2001 р. про віднесення до розряду міст тих

чи інших населених пунктів успадкували установки радянських переписів: міськими поселеннями вважалися всі населені пункти, які були затверджені законодавчими актами як міста та селища міського типу, а всі інші населені пункти визначалися як сільські. Загалом у підсумках переписів виділялися різні категорії міст у відповідності до їх розмірів, що дозволяє вивчати зв'язок змін в етнодемографічній та етносоціальній структурі з урбанізаційними процесами в Україні та її регіонах. Наступний визначальний методологічний компонент запропонованого предметного аналізу – це принципи визначення національної приналежності респондентів, формулювання яких (згідно рекомендацій Комісії по народонаселенню ООН) передбачалося програмами всіх вітчизняних переписів населення 1959–2001 рр. У програмі Всеукраїнського перепису населення 2001 р. питання про національну приналежність формулювалося так: “Ваше етнічне походження (вказіть: національність (народність) або етнічну групу)” [29]. Переписи населення у такому аспекті характеризуються наявністю методу самовизначення: фіксується та національність (народність), яку вказує сам респондент, а національність дітей визначається батьками. Існує чимало причин зміни респондентами етнічної самоідентифікації, що необхідно враховувати при вивченні змін в етнічному складі населення. Протягом досліджуваного періоду перелік національностей поступово розширювався. Так, у 1989 р. він містив 128 національностей та 117 мов, а у 2001 р. їх кількість збільшилася відповідно до 132 та 119 пунктів.

Втім, слід пам'ятати, що у підсумкових публікаціях розробка за демографічною та соціальною тематикою здійснювалася тільки по найбільших етнічних групах, представники яких населяли адміністративні області України. Більшим переліком етносів відрізняються статистичні підсумки переписів, які зберігаються у фондах центральних архівів. При цьому важливо знати, що всі області представлені різною кількістю найчисельніших етнічних груп.

Дослідникам проблематики слід також враховувати наявність опублікованих підсумків переписів. З 16 томів підсумкового видання перепису 1959 р., до УРСР (як і до кожної з республік) має відношення тільки один том і окремий збірник для службового користування [20; 38]. Публікація підсумків перепису населення 1970 р. здійснювалася не по союзних республіках, а за тематикою інформації: всього було опубліковано 7 томів, але етнічної проблематики стосується лише один з них [21]. Втім, цікаву інформацію щодо динаміки чисельності та

статеві-вікового складу етнічних груп УРСР містить окреме видання, призначене не для широкого кола читачів (зберігаються подібні публікації в архівних фондах Державного комітету статистики України та обласних статистичних управлінь). Ряд показників 1970 р. зіставлявся з даними попередніх переписів.

Матеріали перепису 1979 р. були видані у 1989–1990 рр. у 10 томах, окремі з яких містили відомості про статеві-віковий склад населення [21; 22]. Як і в 1970 р., підсумки публікувалися за темами. Вперше майже вся розробка підсумків здійснювалася за постійним населенням. Важливі дані щодо вивчення демографічних процесів за підсумками перепису 1979 р. можна віднайти і в окремих томах малотиражного видання (до 75 екземплярів) для службового користування [52; 53].

У зв'язку з розпадом Радянського Союзу, підсумки перепису населення 1989 р. повністю опубліковані не були. Звичайно, Держкомстатом Української РСР (з 1991 р. – Міністерство статистики України) протягом 1990–1993 рр. були підготовлені і видані малим тиражем збірники за підсумками перепису, які призначалися передусім для службового користування. Вказані збірники були видані за темами, а розробка проводилася за постійним населенням. Статистичні дані деяких томів публікації підсумків перепису інформують щодо питань етнодемографічного та етносоціального характеру [31а; 36; 37].

Програмою перепису 2001 р. було передбачено розробку переписних даних за декількома розділами, а підсумки першого Всеукраїнського перепису було видано у 14 тематичних збірниках, які складаються з сімнадцяти томів, два з них мають безпосереднє відношення до теми дослідження [35]. Розробка підсумків здійснювалася за постійним населенням. Ряд показників був зіставлений з даними попередніх переписів, зокрема, з Всесоюзним переписом 1989 р.

Отже, багатоаспектний та достовірний аналіз суспільних процесів можливий тільки на основі вивчення даних широкомасштабних статистичних обстежень, якими передусім є загальні переписи населення. При цьому зміст поняття “регіональний” згідно програм загальних переписів забезпечується наявністю необхідної інформації не тільки у масштабах всієї України чи міської та сільської місцевостей, але й у розрізі окремих адміністративних областей.

Базуючи етнодемографічні та етносоціальні дослідження на підсумкових даних переписів населення, необхідно водночас звертатися і до статистичної інформації, наданої вибірковими обстеженнями на-

селення та його поточною реєстрацією. Важливими є відомості статистичних щорічників як загальноукраїнського, так і обласного видання, які містять додаткові дані етнодемографічного та соціально-економічного характеру.

Загалом щодо кожної з адміністративних областей України підсумкові публікації загальних переписів населення містять крім інформації про статеву-віковий та соціальний склад представників найбільших етнічних груп також відомості про їх сімейний стан, професійно-галузеву зайнятість та рівень освіти. В опублікованих матеріалах переписів населення є й важливі статистичні дані про етномовний склад мешканців різних регіонів.

Однак потреба віднайти максимально вичерпну інформацію вимагає залучення до предметного аналізу архівних статистичних даних. Так, в архіві Держкомстату України зберігаються розширені тематичні відомості етнодемографічного та етносоціального змісту станом на момент проведення Всесоюзного перепису 1989 р., які презентують більший перелік етносів у регіональному розрізі [2-5]. Відповідні архівні справи також дозволяють ознайомитися з комплексом статистичних даних, які не увійшли до підсумкових публікацій: наприклад, з етноміграційної тематики зведені таблиці по областях УРСР презентують інформацію про місце виходу іммігрантів різної національної приналежності та тривалість їх проживання на території республіки [2-5].

Зазначені статистичні відомості конкретизують висновки про особливості та перспективи загальнореспубліканських та регіональних етнодемографічних та етносоціальних процесів, про фактори, які формують тенденції міжетнічної взаємодії, наслідком якої стають поширення міжнаціональних шлюбів і формування мовних пріоритетів у населення різних областей УРСР і т.д. При цьому з'являється можливість простежити залежність інтенсивності змін у статеву-віковому складі, соціальній структурі та галузево-професійній зайнятості представників різних етносів від характеру міграцій та національного представництва серед мігрантів. У підсумку все це дозволяє визначити демографічний та працересурсний потенціал всіх основних етнічних груп у регіонах України.

Значним резервом аналогічної етнодемографічної та етносоціальної інформації щодо УРСР періоду 1950–1980-х рр. відрізняються одиниці зберігання вже згаданого 582-го фонду ЦДАВО України. Для дослідників вказаної тематики ці архівні відомості являють інтерес

передусім стосовно можливості здійснення ретроспективних порівнянь підсумків першого Всеукраїнського перепису з даними не тільки перепису 1989 р., але й попередніх Всесоюзних переписів. Це дозволяє не тільки хронологічно розширити рамки дослідження, але й простежити відповідні зміни у структурі етносів, які відбувалися протягом тривалого часу (у даному випадку – з 1959 по 2001 рр.), що сприяє поглибленню предметного аналізу.

Важливим моментом, який засвідчує необхідність залучення розширених статистичних даних переписів населення з фондів центральних архівів України слід назвати можливість виявлення специфіки демографічного та соціального розвитку окремих етносів в залежності від загальних тенденцій динаміки статево-вікового та соціального складу всього населення регіону. Зрозуміло, що етнічні українці західних областей, маючи споріднену соціальну структуру з українцями північної України, характеризуються іншим режимом природного відтворення. Водночас українці східних регіонів країни також мають властиві мешканцям урбанізованих промислових областей особливості демографічного розвитку та пріоритети галузево-професійної зайнятості. Подібний перелік порівнянь можна продовжувати, але основна ідея полягає у тому, що тенденції формування регіональної специфіки вказаних процесів можна дослідити максимально повно лише за умови залучення архівних статистичних відомостей.

На зміни у зайнятості представників різних етнічних груп, на динаміку національного складу соціально-професійних груп та плин інших етносоціальних процесів впливали різноманітні фактори, їх аналіз можливий лише за умови залучення різних видів джерел. Історичне дослідження суспільних процесів зумовлює пошук і активне використання архівної інформації, яка може бути не тільки статистичною, але й законодавчою [48, С.7-8.]. У фондах ЦДАВО України та Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО України) міститься чимало документів, в яких йдеться про демографічну, соціальну та національну політику в СРСР 1950–1980-х рр., у тому числі на рівні окремих республік і областей. Ретельне вивчення цих відомостей дозволить виявити весь комплекс чинників, які формували етнічні процеси у другій половині ХХ ст.

Таким чином, загальні переписи населення як комплексне статистичне джерело відображають взаємовплив багатьох суспільних процесів, що сприяє всебічності вивчення на основі їх матеріалів етноде-

мографічного та етносоціального розвитку регіонів України періоду другої половини ХХ ст. Значний інформативний потенціал підсумкових публікацій вітчизняних переписів населення 1959–2001 рр. забезпечується широкою тематикою досліджуваних цими статистичними обстеженнями питань та порівнянністю одержаних відомостей. Комплексний аналіз етнічних процесів в країні та її регіонах повинен передбачати ретельне опрацювання наданої загальними переписами статистичної бази даних, що міститься як в оприлюднених матеріалах, так і в додаткових зведених таблицях з відповідних одиниць зберігання центральних державних архівів. Тільки врахування всіх вищевказаних моментів сприятиме відтворенню максимально повної та об'єктивної регіональної етнічної історії України.

Джерела та література

1. *Агафонова І.* Історія і культура національних меншин як об'єкт наукового дослідження // *Відродження.* – 1993. – №9. – С.11–13.

2. Архив Госкомстата УССР, спр. 417, отдел демографической статистики, спр. 79, т.1 (1990 г.). Таблица 30–С (абсолютные данные). Распределение населения отдельных национальностей по состоянию в браке, полу и возрасту по Украинской ССР, Винницкой – Запорожской области, 159 арк.

3. Архив Госкомстата УССР, спр. 507, отдел демогр. стат., спр. 86, т.1 (1990 г.). Таблица 34–В (абсолютные данные). Распределение населения отдельных национальностей по источнику средств существования и общественным группам. УССР, Винницкая – Житомирская обл., 207 арк.

4. Архив Госкомстата УССР, спр. 515, отдел демогр. стат., спр. 88, т.1 (1990 г.). Таблица 35–В. Распределение занятого населения отдельных национальностей по отраслям народного хозяйства. УССР, Винницкая – Львовская обл., 127 арк.

5. Архив Госкомстата УССР, спр. 594, отдел демографической статистики, спр. 119, т.1 (1990 г.). Распределение населения по продолжительности проживания в месте постоянного жительства, национальности и возрасту. УССР, 90 арк. та ін.

6. *Багмет М.* Дослідження історії німецьких поселенців в Україні // *Німецькі колонії в Галичині. Історія – Архітектура – Культура. Матеріали, доповіді та повідомлення.* – Львів, 1996. – С. 214–215.

7. *Босчко В.* Молдавани в Україні // *Віче.* – 1993. – № 3. – С.100–111.

8. *Булан А.П., Яковлев В.Т.* Етнічні німці на півдні України: історія і сучасність // *Міністерство України у справах національностей, міграції та культур.* Інформаційний бюлетень. – 1995. – №2. – С.38–43.

9. Возрастная структура, уровень образования, национальный состав и источники средств существования населения Украинской ССР. Приложение №1 к статистическому бюллетеню №7 (188). – К., 1972.

10. *Воронко О.Г.* Динаміка сучасних етнодемографічних процесів у Чернігівській області у контексті загальнодержавних тенденцій // Сіверянський літопис. – 2004. – № 5–6. – С. 51-55.

11. *Губогло М.Н.* Современные этноязыковые процессы в СССР: основные факторы и тенденции национально-русского двуязычия. – М., 1984.

12. *Гулай В.В.* Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40х – 50-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів, 2002.

13. Євреї України: історія, культура, традиції: Зб. праць. – К., 1997.

14. *Євтух В.Б., Чирко Б.В.* Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки). – К., 1994.

15. *Єременко Т., Чирко Б., Калакура О.* Поляки в Україні // Віче. – 1993. – №2. – С.119-130.

16. *Зан М.П.* Етнічні процеси на Закарпатті (1989–2001 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. — К., 2003.

17. *Зан М.П.* Міжетнічні шлюби як індикатор етнодемографічних процесів на Закарпатті 90-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип.13. – Ужгород, 2005. – С.180-181.

18. *Зінч В.Т.* Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. – К., 2004.

19. *Зінченко Ю.А.* Кримські татари. Історичний нарис. – К., 1998.

20. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М., 1963.

21. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. – Т. 4. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краёв, областей и национальных округов. – М., 1972.

22. Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 г. – Т. 4. – Ч. 2. – Кн. 1-3. – М., 1989.

23. *Кабузан В.М., Наулко В.І.* Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення // Український історичний журнал. – 1991. – № 6. – С.56–68.

24. *Комаренко Т.* Вірмени в Україні // Українська діаспора. – 1994. – № 6. – С.155–169.

25. *Комаринська З.М.* Етносоціальний розвиток міста Винники з часу Другої світової війни до наших днів (1944–1999): Автореф. дис... канд. іст.

наук: 07.00.05 / НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича, Ін-т народознав. — Л., 2001.

26. *Копчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк М.Д.* Етнічна структура та міграція населення українського Прикарпаття. — Львів, 1996.

27. *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. з англ. — К., 1997.

28. *Лесняк Н.А.* Етносоціальні процеси в українському селі (60–80 рр. ХХ ст.): історіографічний огляд проблеми // *Культура народів Причорномор'я*. — 2002. — № 48, Т.1. — С.91–97.

29. Мала енциклопедія етнодержавознавства //ред. кол.: Ю.І. Рима-ренко та ін. — К., 1996.

30. *Мигович І., Грінчак І.* Угорці в Україні // *Віче*. — 1998. — № 7. — С.143–153.

31. *Нагорна Л.П., Вірменич Я.В.* Мовна політика і національна само-свідомість: уроки минулого і сьогодення // *Національна культура в сучасній Україні*. — К., 1995.

Населення Української РСР (за даними Всесоюзного перепису насе-лення 1989 року). — К., 1990.

32. *Наулко В.І.* Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічне дослідження. — К., 1965.

33. *Наулко В.І.* Развитие межэтнических связей на Украине. — К., 1975.

34. *Наулко В.І.* Хто і відколи живе в Україні. — К., 1998.

35. Національний склад населення України та його мовні ознаки. (За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). — К., 2003.

36. Національний склад населення України. — Ч.1 (за даними Всесо-юзного перепису населення 1989 року). — К., 1991.

37. Національний склад населення України. — Ч.2 (по Кримській АРСР та областях за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). — К., 1992.

38. Основні підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 року по Українській РСР. Статистичний збірник. Додаток до статистичного бюле-теня № 7/56/ ЦСУ УРСР. — К., 1961.

39. Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методоло-гічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти. — К., 2004.

40. *Піскунов С.* Етнічна диференціація народжуваності і плідності в Україні в 1959–1989рр. // *Демографічні дослідження*. — К., 1997. — С.3–5.

41. *Полякова Л.І.* Етносоціальні процеси на Півдні України у 60–80-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. — За-поріжжя, 2000.

42. *Пронь Т.М.* Міграційні та етнічні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2005.

43. *Пронь Т.М.* Міграційні та етнічні процеси на Півдні України за доби радянської державності (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2005.

44. Розподіл населення найбільш чисельних національностей за статтю і віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти. – К., 2004.

45. *Скляр В.М.* Етнічний склад населення України 1959–1989 рр. Етно-мовні наслідки російщення : монографія. – К., 2008.

46. *Скляр В.М.* Етнодемографічні процеси в столиці України (за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр.) // Народна творчість та етнографія. – 2005. – №4. – С.15–22.

47. *Скляр В.М.* Зміни національного складу та мовної структури населення України за 1959–1989 рр.: Дис... канд. іст. наук: 09.00.12 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001.

48. *Субботіна І.В.* Соціально-демографічні процеси в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. (за даними загальних переписів населення 1959–2001 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2008.

49. *Тимченко С.М.* Етносоціальні процеси в українському селі (60–80-і рр. ХХ ст.): Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1995.

50. ЦДАВО України, ф. 582, оп. 20, спр. 400. Матеріали Статистической комиссии Организации Объединенных Наций по вопросам Всесоюзной переписи населения 1970г. (доклады, программы и др.) за 1967, 35 арк.; там же, спр. 415. Доклад “Планирование, организация и управление системой обработки данных переписи 1970 г.” на заседании Статистической комиссии Организации Объединенных Наций, состоявшегося 24–25 мая 1968 года, 21 арк.; там же, спр.525. Вопросник по переписи населения 1970 г., составленный Статистической комиссией Организации Объединенных Наций в 1970 году, 32 арк. та ін.

51. *Чирков О., Винниченко І.* Етнодемографічний розвиток України: історія, сучасність, перспективи // Сучасність. – 2000. – № 7–8.

52. Численность, культурный уровень и социально-профессиональный состав населения отдельных национальностей по областям Украинской ССР (по данным переписи населения 1979 г.). – Ч.2. – К., 1982.

53. Численность, культурный уровень и социально-профессиональный состав населения отдельных национальностей Украинской ССР (по данным Всесоюзной переписи населения 1979 г.). – Ч.1. – К., 1982.

Олег Воронко (*Чернігів, Україна*) Підсумки загальних переписів населення 1959–2001 рр. як джерело вивчення регіональних етнічних процесів в Україні

У статті проаналізовано інформаційний потенціал підсумків загальних переписів населення як основного статистичного джерела для комплексного вивчення етнодемографічних та етносоціальних процесів в Україні та регіонах в другій половині ХХ ст. Визначено основні методологічні засади програм вітчизняних загальних переписів 1959–2001 рр. охарактеризовано підсумкові публікації їх матеріалів. Досліджено джерелознавчу цінність як опублікованих, так і архівних переписних видань для вивчення змін у статеві–віковому складі, соціальній структурі, професійно-галузевій зайнятості та рівні освіти представників основних етнічних груп, соціально-демографічних наслідків етнічної міграції та особливостей етношлюбних та етновних процесів. Запропоновані рекомендації щодо більш ефективного залучення опублікованої статистичної інформації підсумків переписів та відповідних архівних відомостей до історичних досліджень регіональних етнічних процесів в Україні.

Ключові слова: *Всесоюзні та Всеукраїнський переписи населення, опубліковані та архівні підсумки переписів, етнодемографічні та етносоціальні процеси, соціальний структура, професійно-галузева зайнятість*

Олег Воронко (*Чернигов, Украина*) Итоги всеобщих переписей населения 1959–2001 гг. как источник изучения региональных этнических процессов в Украине

В статье проанализирована значимость итогов всеобщих переписей населения как основного статистического источника для комплексного изучения этнодемографических и этносоциальных процессов в Украине и её регионах периода второй половины ХХ ст. Выявлена недостаточная научная реализация тех возможностей, которые раскрываются при должном внимании исследователей к статистическим сведениям переписей населения как источника для этнологических исследований. Определены основные методологические принципы программ отечественных всеобщих переписей 1959–2001 гг. и осуществлена характеристика итоговых публикаций их материалов. Исследована источниковедческая ценность как опубликованных, так и архивных переписных изданий для изучения изменений в половозрастном составе, социальной структуре, профессионально–отраслевой

занятости и уровне образования представителей основных этнических групп, социально–демографических последствий этнической миграции и особенностей этнобрачных и этноязыковых процессов. Даны рекомендации в отношении наиболее эффективного приобщения статистической информации из публикаций итогов переписей и соответствующих архивных сведений к историческим исследованиям региональных этнических процессов в Украине.

Ключевые слова: Всесоюзные и Всеукраинская переписи населения, опубликованные и архивные итоги переписей, этнодемографические и этносоциальные процессы, половозрастной состав, социальная структура

Oleh Voronko (*Chernihiv, Ukraine*) **The results of general censuses of the population 1959 – 2001 as a source of studying the regional ethnic processes in Ukraine.**

The informational potential of the results of general censuses of the population as the main statistical source for complex studying of ethnodemographic and ethnosocial processes in Ukraine in the latest 20th century is analyzed in the article.

The main methodological principles of domestic general censuses programs of 1959 -2001 are determined, the final publications of the materials were characterized. The value of the published and archived census editions for studying changes in the age and sex related structure, social structure, professional employment in particular branches of industry and agriculture and education level of the representatives of the main ethnic groups, socio-demographic consequences of the ethnic migration and features of the ethno-marriage and ethno-linguistic processes was discovered. The recommendations for more effective communion of the published statistical information of the censuses' results and proper archived materials in historic researches of the regional ethnic processes in Ukraine were suggested.

Key words: All-Union and All-Ukrainian Censuses of the Population, published and archived census results, ethnodemographic and ethnosocial processes, social structure, professional employment in particular branches of industry and agriculture